

του Γιώργου Μανιάτη

Ως προς το ουσιαστικό του περιεχόμενο, ο πολιτισμός αντανακλά ιστορικά τη σχέση ανθρώπου - φύσης σ' όλα τα επίπεδα ανάπτυξής της. Από τη χειρονομία της καθημερινής στιγμής έως τις μεγάλες ώρες της καλλιτεχνικής δημιουργίας, από τους υλικούς όρους παραγωγής και αναπαραγωγής της ανθρώπινης δραστηριότητας έως τις αναζητήσεις, τις κατακτήσεις, τις εκφράσεις της επιστημονικής έρευνας και των αναπτυσσόμενων τεχνολογικών εφαρμογών. Όλες αυτές οι ιστορικά συγκεκριμένες αποτυπώσεις της ανθρώπινης

πράξης συγκροτούν την έκταση και το βάθος του πολιτισμού. Μια παρατήρηση είναι απαραίτητη. Αφορά τη διάκριση μεταξύ πολιτισμού και κουλτούρας (και των αντίστοιχων νεολογικών καταχρηστικών επιθέτων «πολιτιστικός» και «πολιτισμικός»). Διάκριση που, σε τελευταία ανάλυση, εκφράζει τον ιστορικό καταμερισμό εργασίας σε χειρωνακτική και διανοητική, κυρίως στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Επομένως, η διάκριση αυτή δεν είναι απλά φιλολογική. Εμπεριέχει ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις μεγάλης σημασίας.

Η κουλτούρα ως ταυτόσημη του πνευματικού πολιτισμού από τον 18ο αιώνα και μετά και στο πλαίσιο της αστικής σκέψης, εκφράζει την κριτική στάση, συχνά ριζοσπαστική, έναντι ενός χειραγωγικού πολιτισμού, ο οποίος στηρίζεται στη συνεχώς αυξανόμενη και εντεινόμενη αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, παράγει και αναπαράγει την εξαθλίωση του εργαζόμενου λαού και διαμορφώνει αποξενωτικούς όρους ζωής.

Η κουλτούρα ως κοινωνική κριτική αποκτά την ουσιαστική της πολιτική δυναμική όταν συνδέεται με τις ανάγκες και τις ιστορικές απαιτήσεις του εργατικού κινήματος, αποκτά τα χαρακτηριστικά της ταξικής αυτοσυνειδησίας και αντιπαράκειται πια στο σύνολο της αστικής πολιτισμικής κυριαρχίας. Προτάσσει, δηλαδή, έναν άλλο τρόπο ζωής που, ενώ συγκροτείται εντός των αντιθέσεων του κοινωνικού παρόντος, επιδιώκει την υπέρβασή του. Μ' αυτήν ακριβώς την έννοια, ο πολιτισμός αποτελεί ένα πλέγμα αντιθέσεων, μια διαπάλη μεταξύ κυριαρχίας και αντίστασης, μια πάλη, με λίγα λόγια, για την πολιτισμική ηγεμονία. Ως διατήρησή της από τη μεριά της κυριαρχίας και ως άρση της και διαδικασία συγκρότησης και επιβολής ενός άλλου πολιτισμού, από τη μεριά της αντίστασης. Έτσι είναι απολύτως ορθή η παρατήρηση του σπουδαίου θεωρητικού του πολιτισμού Ρέημοντ Γουίλιαμς ότι «οι μαρξιστές οφείλουν λογικά να χρησιμοποιούν τον όρο κουλτούρα ως ένα ολοκληρωμένο τρόπο ζωής, ως μία γενική κοινωνική διαδικασία».

Η φιλολογική διατύπωση της ύπαρξης δύο εθνών σ' ένα έθνος, δύο πολιτισμών σ' έναν πολιτισμό γίνεται από τον άγγλο συντηρητικό πολιτικό του 19ου αιώνα Βενιαμίν Ντισραέλι και μάλιστα στο μυθιστόρημά του Σίμπυλ ή τα δύο έθνη. Η διαφορά αυτής της διαπίστωσης από τη λενινιστική αντίληψη, όπως διατυπώνεται στο έργο του Λένιν Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα, έγκειται ακριβώς στο ότι για τον τελευταίο η συνύπαρξη δυο πολιτισμών δεν αποτελεί μια στεγανοποιημένη κοινωνική συνθήκη, αλλά πρωταρχικό πεδίο ταξικής πάλης. Ο Λένιν αντιπαρέρχεται τον υποκριτικό και φτηνό μελοδραματισμό που χαρακτηρίζει την αστική μυθοπλασία, η οποία -όπως τουλάχιστον φαίνεται στις λογοτεχνικές της εκφράσεις- θεωρεί τον πλούτο και τη φτώχεια, την ταξική θέση και τους ταξικούς φραγμούς ως αιώνιες κατηγορίες, σχεδόν φυσικές ιδιότητες ή προϊόντα της μοίρας. Η υπέρβαση αυτών των φραγμών γίνεται ατομικά (ο φτωχός νέος και η πλούσια κόρη ή το αντίστροφο) και τα κοινωνικά προβλήματα διαλύονται μέσα στις αισθηματικές σχέσεις. Για τον Λένιν η πάλη για την πολιτισμική ηγεμονία της εργατικής τάξης είναι πρωταρχικός πολιτικός στόχος. Στο πεδίο ενός φαινομενικά ενιαίου πολιτισμού εκδηλώνεται με ιδιαίτερα σύνθετο τρόπο και σε διάφορα επίπεδα αφαίρεσης η κίνηση των

τάξεων και των στρωμάτων της κοινωνίας. Πρόκειται για μια συνεχή διαδικασία αλληλεπιδράσεων σ' όλες τις σφαίρες της πολιτισμικής ζωής, όπου η τάξη που κυριαρχεί καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις πολιτισμικές συμπεριφορές, το περιεχόμενο και τον αξιακό τους προσανατολισμό. Γράφει ο Λένιν: «Σε κάθε εθνικό πολιτισμό υπάρχουν έστω και μη αναπτυγμένα, στοιχεία δημοκρατικού και σοσιαλιστικού πολιτισμού, γιατί σε κάθε έθνος υπάρχει η εργαζόμενη και η υπό εκμετάλλευση μάζα, της οποίας οι συνθήκες ζωής γεννούν αναπόφευκτα τη δημοκρατική και τη σοσιαλιστική ιδεολογία». Για να προσθέσει ότι σε κάθε έθνος υπάρχει και αστικός πολιτισμός «και μάλιστα όχι σαν απλά "στοιχεία" πολιτισμού, αλλά σαν κυρίαρχος πολιτισμός». Η άποψη του Λένιν, την οποία θα αναπτύξει με κατεξοχήν γόνιμο τρόπο ο Αντόνιο Γκράμσι, αποτελεί το ουσιαστικό κριτήριο κατανόησης και αξιοποίησης των πολιτισμικών δημιουργημάτων τόσο ως πολιτισμική κληρονομιά όσο και ως κατάσταση του παρόντος. Μ' άλλα λόγια, παρόλο που σε εποχές ιστορικής μετάβασης με έντονες επαναστατικές διαδικασίες η αντίθεση ανάμεσα σ' αυτές τις διαφορετικές στάσεις ζωής (όπου κυρίαρχο ρόλο παίζουν οι πολιτισμικές εμπειρίες και συμπεριφορές) εμφανίζεται πιο αδρή, πιο καθαρή, πιο έντονη, θα ήταν λάθος αυτή να αντιμετωπιστεί ως σχηματοποιημένη αντίθεση δυο «καθαρών», αυτοπροσδιοριζόμενων θέσεων, με αυτοτελή πορεία. Να κατανοηθεί, δηλαδή, ο συνεχής αγώνας για πολιτισμική ηγεμονία έναντι της αστικής πολιτισμικής κυριαρχίας ως αγώνας μεταξύ προδιαμορφωμένων πολιτισμικών συγκροτήσεων: Από τη μια ο κυρίαρχος αστικός πολιτισμός, από την άλλη ο εργατικός πολιτισμός. Το περιεχόμενο του τελευταίου δεν είναι προϊόν αποφάσεων, συνταγών ή διαταγμάτων, αλλά μια συνεχώς δοκιμαζόμενη διαδικασία που ανταποκρίνεται στις διάφορες καμπές της ταξικής πάλης, που εμπεριέχει τη νίκη και την ήττα, την αισιοδοξία και την απαισιοδοξία, το υψηλό και το ευτελές, το πρωτότυπο και το τετριμμένο. Είναι μια διαδικασία ρέουσα αλλά όχι ρευστή. Τα σταθερά στοιχεία που διαμορφώνουν το περιεχόμενο του εργατικού πολιτισμού ενδυναμώνονται, αποκτούν χαρακτηριστικά συνέχειας, γίνονται η δική του ιστορική παράδοση. Όχι σε κενό χώρο, όχι στατικά, όχι σε μια ευθεία γραμμή αλλά μέσω πολύμορφων αντιστάσεων, διαλεκτικών στιγμών, όπου το νήμα τυλίγεται και ξετυλίγεται αλλά πάντοτε παραμένει ως πρώτη ύλη.

Είναι απαραίτητη η διάκριση μεταξύ του εργατικού πολιτισμού και του τρόπου που η εργατική τάξη αντιμετωπίζει τον πολιτισμό. Η διάκριση δεν είναι σχηματική, δεν υπονοεί δυο αυτοτελώς διαφορετικές καταστάσεις. Πρόκειται για μια σχέση αλληλεπίδρασης. Η εργατική τάξη, ιστορικά, διαμορφώνει ένα δικό της τρόπο αντιμετώπισης της πολιτισμικής εμπειρίας, σε μια συνεχή σχέση ταύτισης και μη ταύτισης με τον κυρίαρχο πολιτισμό. Η δική της ταξική ματιά στα ζητήματα της κουλτούρας συγκροτείται, δεν προϋποτίθεται αφηρημένα, εντός μιας ιστορικής διαλεκτικής διαδικασίας αντιθέσεων. Η μαρξιστική στάση, την οποία θα αναπτύξει και με πολιτικούς όρους ο Λένιν, ότι το προλεταριάτο είναι ο φυσικός, δηλαδή ο ιστορικά αναγκαίος κληρονόμος όλων των υψηλών στιγμών του πολιτισμικού παρελθόντος, συμπυκνώνει τη θεμελιώδη κοινωνικοπολιτική σημασία που έχει το ζήτημα του πολιτισμού στον αγώνα της εργατικής τάξης για την κατάκτηση της εξουσίας.

Ποιο είναι το περιεχόμενο αυτής της κληρονομικής διαδικασίας; Η μαρξιστική στάση εμπεριέχει ταυτόχρονα και την κατανόηση ότι η εργατική τάξη κατ' ανάγκη υπόκειται σ' εκείνες τις πολιτισμικές επιδράσεις, οι οποίες κυριαρχούν στη διαμόρφωση της συνείδησης και της συμπεριφοράς της, που απορρέουν από την αστική κυριαρχία. Από τον τρόπο δηλαδή που η αστική τάξη αξιοποιεί ιδεολογικά το πολιτισμικό παρελθόν ως στοιχείο του δικού της πολιτισμικού παρόντος. Γνωρίζει επίσης ότι η εργατική τάξη, αυθόρμητα, συνδέεται με πολιτισμικές εμπειρίες που ιστορικά στοιχειοθετούν μια γραμμή αντίστασης απέναντι στην εκάστοτε πολιτισμική κυριαρχία. Την ιστορική φάση της επαναστατικής της ανόδου, κυρίως τον 18ο αιώνα, η αστική τάξη αξιοποιεί από το πολιτισμικό παρελθόν εκείνα τα στοιχεία

που στηρίζουν τις επιδιώξεις της δικής της χειραφέτησης - η σχετική αξιοποίηση των ριζοσπαστικών παραδόσεων της κλασικής αρχαιότητας γι' αυτές τις επιδιώξεις είναι απολύτως χαρακτηριστική. Όταν παγιώνεται και γενικεύεται η αστική κυριαρχία, η αξιοποίηση του παρελθόντος αφορά πλευρές και στοιχεία που με στρεβλό τρόπο κατατείνουν στη δικαιολόγηση αυτής της κυριαρχίας σε βάρος του προλεταριάτου. Έτσι ο τρόπος που η αστική τάξη αντιμετωπίζει τον πολιτισμό είναι μεν ενιαίος ως προς την ταξική του φύση αλλά και ιστορικά διαφοροποιημένος ως προς τον κοινωνικοπολιτικό του χαρακτήρα, ανάλογος με τις φάσεις ανάπτυξής της.

Φάσεις που δεν συμβαίνουν σε κενό ιστορικοκοινωνικό χώρο αλλά σχετίζονται με την κίνηση όλων των τάξεων και των στρωμάτων της κοινωνίας. Η αστική τάξη για να επιβάλει και να σταθεροποιήσει την πολιτισμική της κυριαρχία επιχειρεί να επιδράσει σε πολιτισμικές συμπεριφορές που ανήκουν αντικειμενικά στα καταπιεσμένα κοινωνικά στρώματα, στον εργαζόμενο λαό και ιδιαίτερα στην εργατική τάξη. Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, παράδειγμα είναι ο τρόπος αντιμετώπισης και αξιοποίησης του λαϊκού πολιτισμού. Οικειοποιείται φαινομενικά τις πολιτισμικές εκφράσεις του λαού ώστε να τις αδρανοποιήσει. Καθιστά το λαϊκό ταυτόσημο με το λαϊκότροπο. Γραφικοποιεί την ουσία του ταυτίζοντάς την με μια πατερναλιστική οπτική του παραδοσιακού που δεν ξεπερνά το συναισθηματισμό του φολκλορικού, τη νοσταλγία μιας χαμένης καθημερινότητας. Μ' αυτήν ακριβώς την έννοια, το λαϊκό εκπίπτει σε τυποποιημένα εκτονωτικά πολιτισμικά σχήματα, ιδιαιτέρως έκδηλα στο πεδίο της διασκέδασης. Συσκοτίζεται έτσι το γεγονός ότι η λαϊκότητα ως αυθεντική έκφραση των αναγκών του λαού είναι ιστορικά χαρακτηριστικό ταυτόσημο με τις σημαντικότερες πολιτισμικές, ιδιαίτερα καλλιτεχνικές, εκφράσεις, ατομικές ή συλλογικές.

Ο πολιτισμός, όπως τον κατανοεί ο μαρξισμός, είναι πρωτογενές πεδίο της ταξικής πάλης αλλά και συμπυκνωμένος χώρος, με τη μορφή της κουλτούρας, όπου η ταξική πάλη εκδηλώνεται σε διάφορα επίπεδα αφαίρεσης. Ο τρόπος που η εργατική τάξη κατανοεί και αξιοποιεί το πολιτισμικό παρελθόν καθορίζεται από τις δικές της πολιτισμικές ανάγκες, από την αναζήτηση της αυτοσυνείδησής της, από την αντιφατική διαλεκτική διαδικασία συγκρότησης του ιστορικοκοινωνικού χειραφετικού της ρόλου. Έτσι η εργατική τάξη δεν αποδέχεται αλλά επιλέγει, αξιολογεί, απορρίπτει και αναδεικνύει. Ό,τι προοδευτικό έχει μεταστοιχειώσει και απονεκρώσει η αστική κυριαρχία από τον πανανθρώπινο πολιτισμό, το αξιοποιεί στη δική της ιστορική προοπτική η εργατική τάξη. Γιατί μόνο η εργατική τάξη μπορεί να αποκαταστήσει τη διαλεκτική συνέχεια της ιστορίας. Επειδή ακριβώς έχει ιστορική προοπτική έχει, και οφείλει να έχει, ιστορική μνήμη. Μέσω αυτής της διπλής διαδικασίας απόρριψης και αναδημιουργίας, η εργατική τάξη διαμορφώνει τους δικούς της όρους αντίστασης απέναντι στην αστική πολιτισμική κυριαρχία. Απ' αυτή την άποψη, η στάση της συμπυκνώνει κατεξοχήν πολιτικά χαρακτηριστικά, καθορίζει τις κοινωνικοπολιτικές της δυνατότητες, ενισχύει και σταθεροποιεί την αναγκαιότητα του αντίστοιχού της πολιτικού υποκειμένου.

Ο πολιτισμός της αντίστασης μια ζωντανή, διαλεκτική διαδικασία

Στο βαθμό που προωθείται η κοινωνική της αυτοσυνείδηση, η εργατική τάξη βρίσκεται σε μια συνεχή εναλλαγή καταστάσεων άμυνας και επίθεσης. Στο βαθμό που συγκρούεται με την αστική κυριαρχία και συνειδητοποιεί το περιεχόμενο αυτής της σύγκρουσης -και η πάλη για την πολιτισμική κληρονομιά είναι έκφραση αυτής της σύγκρουσης- η εργατική τάξη διαμορφώνει τις προϋποθέσεις ανάδειξης των δικών της αυθεντικών πολιτισμικών εμπειριών. Συγκροτεί το δικό της πολιτισμό της αντίστασης έναντι της ηγεμονικής παρουσίας του κυρίαρχου πολιτισμού. Δεν πρόκειται για

ένα μεταφυσικό διαχωρισμό, για μια σχηματική διαφοροποίηση αλλά για μια ζωντανή διαλεκτική

διαδικασία. Μ' αυτή την έννοια, η προλεταριακή αντίληψη για τον πολιτισμό αποτελεί και την πιο ολοκληρωμένη κριτική του πολιτισμού συνολικά.

Ο Γκράμσι θα συνοψίσει αυτή τη διαδικασία: «Να δημιουργούμε μια νέα κουλτούρα δεν σημαίνει μονάχα να πραγματοποιούμε ατομικές “πρωτότυπες” ανακαλύψεις, σημαίνει ακόμη, ακριβώς, να διαδίδουμε κριτικά ήδη ανακαλυμμένες αλήθειες, “να τις κοινωνικοποιούμε”, όπως θα λέγαμε και συνεπώς να τις καθιστούμε βάση για πράξεις ζωτικές, στοιχείο συντονισμού και στοιχείο διανοητικής και ηθικής τάξης. Το να οδηγείται μια μάζα ανθρώπων, να σκέφτεται με συνοχή και ενιαίο τρόπο τη συγκεκριμένη πραγματικότητα είναι “φιλοσοφικό” γεγονός πολύ πιο σπουδαίο και “πρωτότυπο”, τέτοιο που δεν είναι η ανακάλυψη μιας νέας αλήθειας από μια φιλοσοφική “μεγαλοφυΐα”, αλήθειας που παραμένει ιδιοκτησία μικρών ομάδων διανοουμένων». (Ιστορικός υλισμός σσ. 22-23). Πρόκειται για μια καθαρά λενινιστική θέση που ακριβώς αναδεικνύει τον ηθικοπολιτικό πυρήνα αυτής της διαδικασίας η οποία και αποτελεί μια συστηματική και συνειδητή αναζήτηση και συγκρότηση του συλλογικού υποκειμένου.

Είναι ιστορικά προφανές ότι η διαμόρφωση των πολιτισμικών εμπειριών της εργατικής τάξης σε αυθεντικά αυτοτελή πολιτισμική θέση δεν είναι προϊόν γραφειοκρατικών αποφάσεων. Όταν και όπου έγινε αυτό, κατέληξε σε τραγελαφικά αποτελέσματα σχηματικών και επικίνδυνων κατηγοριοποιήσεων. Στην ιστορική κίνηση δεν υπάρχει ταυτοχρονία. Η κίνηση της πολιτισμικής αυτοσυνείδησης είναι αρχή, ιδιαιτέρως αντιφατική, με μεγάλο βαθμό αυτοτέλειας. Η φαινομενικά αμήχανη απάντηση του Μαρξ στο γιατί μας αρέσει ακόμη η αρχαιοελληνική τέχνη, ενώ είναι προϊόν μιας ξεπερασμένης ιστορικής βαθμίδας, αναδεικνύει αυτή την ιδιαιτερότητα της πολιτισμικής πρόσληψης. Αυτή η επίγνωση καθώς και η σταθερή κατανόηση της ταξικής φύσης του πολιτισμού θα καθορίσει και την τόσο δημιουργική στάση του Λένιν. Σε δυο τουλάχιστον χαρακτηριστικές περιπτώσεις η στάση αυτή θα γίνει καταφανής. Η πρώτη αφορά την κριτική του στις θέσεις της προλέτκουλτ, της ανιστορικής κατασκευής συνταγών «προλεταριακού πολιτισμού» από ανιδιοτελή, ασφαλώς, επαναστατικό ζήλο. Η δεύτερη σχετίζεται με την κριτική αντιμετώπιση του καλλιτέχνη και του έργου του όπως συμπυκνώνεται στα άρθρα του για τον Τολστόι. Ο Λένιν θα αρνηθεί σθεναρά την άκριτη απόρριψη του πολιτισμικού παρελθόντος και θα τονίσει πόσο επικίνδυνη είναι πολιτικά η τεχνητή αποκοπή της εργατικής τάξης -αποκοπή που υποδηλώνει την υποβάθμιση και απαξίωση του ρόλου της- από τον πλούτο, τις υψηλές στιγμές, τις μεγάλες δημιουργίες του πολιτισμού. Με παραδειγματικό τρόπο θα αντιμετωπίσει κριτικά έναν ιστορικοκοινωνικά αντιδραστικό μεγάλο συγγραφέα, όπως ο Τολστόι. Θα τονίσει, μάλιστα, ότι ακριβώς σ' αυτή την ιδεολογική του θέση οφείλεται και το μεγαλείο του. Ο Τολστόι είναι μεγάλος -ο Λένιν καλεί τους εργάτες να τον διαβάσουν συστηματικά- επειδή από τη μια το έργο του είναι απολύτως συνεπές με την ιδεολογική του στάση και έτσι γίνεται καθρέφτης της αγροτικής ρώσικης κοινωνίας και επειδή, λόγω ακριβώς αυτής του της αλήθειας, μπορεί και αποκτά καθολική αξία. Σ' ένα μικρό, δισέλιδο άρθρο του, γραμμένο το Νοέμβριο του 1921 (τομ. 44, σσ. 249-50), που δεν μνημονεύεται συχνά, ο Λένιν θα αναφερθεί στον Αρκάντι Αβέρτσενκο, «ένα λευκοφρουρίτη που η μανία του έχει σχεδόν αγγίξει τα όρια της τρέλας», ένα φανατικό εχθρό της επανάστασης. Με υποδειγματικό διαλεκτικό τρόπο θα αναγνωρίσει ότι παρόλη την αντιδραστικότητά του, όταν ο συγγραφέας γράφει για θέματα που ξέρει και έχει νιώσει, γράφει θαυμάσια και πρέπει να διαβαστούν από την εργατική τάξη. Ο ίδιος ο συγγραφέας δεν κατανοεί την κοινωνικοπολιτική λειτουργία του έργου του. Αυτή θα την αναδείξει η δημιουργικά ταξική ματιά του προλεταριάτου.

Πηγή: **PRIN**